

Alicja Gescinska

Scheler: Ressentiment, onmacht en (on)vrijheid

Zelfs bij een in filosofie geïnteresseerd publiek zal de naam van Max Scheler (1874-1928) niet erg vertrouwd in de oren klinken. Nochtans was Scheler een van de belangrijkste filosofen uit de eerste decennia van de 20<sup>ste</sup> eeuw. Hij oefende een aanzienlijke invloed uit op heel wat van zijn tijdgenoten en latere denkers, zoals bijvoorbeeld Martin Heidegger, José Ortega y Gasset en Jean-Paul Sartre. Sartre bekende onder andere dat hij pas begreep wat morele waarden zijn na lezing van Schelers werk. Zonder overdrijven kan men stellen dat het wijsgerige landschap er anders had uitgezien zonder de inbreng van Scheler.

Scheler was niet enkel een invloedrijk en bijzonder veelzijdig denker – in een periode van ongeveer tien jaar schreef hij duizenden bladzijden over ethiek, antropologie, politieke filosofie, metafysica en kennisleer – maar ook controversieel. Dat had er enerzijds mee te maken dat Scheler er een ietwat liederlijk (volgens zijn critici “losbandig”) liefdesleven op nahield. In meer conservatieve en christelijke academische middens werd hij daardoor al gauw *persona non grata*.

Anderzijds lag Scheler in die middens ook moeilijk doordat hij zich in zijn latere geschriften expliciet van de katholieke kerk afkeerde. In de jaren '20 ontwikkelde hij een nieuw godsbeeld dat onverzoenbaar was met dat van het katholicisme: niet God is verantwoordelijk voor de mens, maar de mens voor God. Scheler vond het traditionele godsbeeld van het katholicisme onverzoenbaar met de idee van de mens als een autonoom, vrij en verantwoordelijk wezen.

De jaren voordien werd Scheler nochtans door menigeen als de belangrijkste Duitse katholieke filosoof van het moment gezien. Zijn werk zette onder andere Edith Stein – de Joodse karmelietes die in 1942 in Auschwitz vermoord werd – aan tot een bekering tot het katholieke geloof, en ook paus Johannes Paulus II was in de jaren voor zijn pausschap sterk door het denken van Scheler aangetrokken.

### **Liefde maakt niet blind**

Scheler verdient alleszins onze blijvende interesse. Al was het maar omdat hij als een van de weinige filosofen expliciet en scherp het gevoel van ressentiment en haat geanalyseerd heeft. Het is immers enigszins merkwaardig dat, waar er toch heel wat filosofische teksten over liefde zijn geschreven, het tegendeel van die liefde – haat en ook ressentiment dus – weinig filosofische interesse heeft genoten. Nochtans zijn haat en ressentiment misschien geen minder frequent voorkomende fenomenen dan liefde.

Het interessante aan Schelers denken is de wijze waarop hij aan liefde en haat geen louter emotieve betekenis toekent. Voor hem zijn het fundamenteel

morele begrippen. Zoals liefde een motivatie is om goed te doen, zo leiden haat en ressentiment tot moreel verval. Met zijn klemtoon op de morele betekenis van emoties is Scheler best wel origineel. In het bijzonder zet hij zich af tegen de visie van Aristoteles, Spinoza en Kant. Voor deze grote denkers is goed, rationeel handelen toch vooral een handelen dat vrij is van emoties. Een goed, rationeel mens laat zich niet leiden door zijn emotionele huishouding. Niet zo bij Scheler: je kunt pas een evenwichtig en goed mens zijn als je je net laat leiden door wat je liefhebt.

Bij Scheler maakt de liefde niet blind: het is vanuit een liefhebbende houding dat de mens in staat is om een goede daad te stellen. Haat daarentegen verblindt de mens. Het ressentiment zorgt voor een waardenverstoring: we gaan goed en kwaad (Scheler schuwt die grote termen allerminst) met elkaar verwarren. En uiteindelijk leidt dat tot een “vergiftiging van de ziel”.

De hamvraag is dan natuurlijk: vanwaar komt de haat? Wat ligt er aan de grondslag van het ressentiment? Volgens Scheler ligt het antwoord in de menselijke onmacht: het ressentiment is een gevoel van onbehagen dat voortkomt uit eigen gebrek en onmacht, uit het gevoel dat we niet echt de controle over ons leven hebben, dat we geleefd worden in plaats van te leven, dat we niet kunnen aarden in de wereld rondom, maar dat ons de macht ontbreekt om die wereld te veranderen. Dit onbehaaglijke gevoel leidt uiteindelijk tot een afkeer van onszelf en van de wereld waarin we leven.

### **Onmacht en onvrijheid**

Wie verteerd wordt door ressentiment, kun je onmogelijk een vrij mens noemen. Zo’n mens wordt een gevangene van zichzelf, van zijn onmacht en onbehagen. Scheler spreekt in dat opzicht van zelfvervreemding. Het is het niet thuis zijn in jezelf, het onmachtig wegglijden in een leven dat je niet wilt leven, in een persoon die je niet wilt zijn. De ressentimentsmens is altijd een slaaf, een knecht, geen meester over zijn eigen bestaan. Hij is de controle kwijt. En dat is inderdaad, zoals Scheler ons terecht duidelijk maakt, een fundamentele onvrijheid.

Het ressentiment zorgt echter niet louter op het persoonlijke domein (je eigen leven) voor onvrijheid. Ook op sociaal en politiek vlak kan ressentiment de vrijheid ten gronde richten. Daarbij blijkt Scheler een interessante politieke raadgever, zeker voor wie een vrijere en stabielere samenleving beoogt in onstabiele tijden. We leven vandaag in enigszins onzekere tijden. Volgens sommige filosofen zelfs in tijden van angst en democratisch verval. In heel Europa – van Hongarije tot Griekenland en zelfs Nederland – zie je partijen en fenomenen opduiken die niet echt vrijheidslievend zijn.

Een democratie moet er volgens Scheler over waken dat ze geen gevoel van onmacht (en dus de basis van het ressentiment) kweekt onder de burgers. Een democratie mag niet louter een formeel politiek begrip zijn. Een democratie moet in de eerste plaats een sociaal project zijn waarbij de kloof tussen rijk en

arm, sterk en zwak, hoog- en laagopgeleid niet te groot mag worden. Anders loop je het gevaar dat enkel de rijken, de sterken en de hoogopgeleiden gebruik kunnen maken van de democratische rechten en vrijheden die zogezegd iedereen (ook de armen, zwakken en laagopgeleiden) geniet.

Een kansarme heeft niets aan het recht op een goede scholing, als hij die bijvoorbeeld niet zou kunnen betalen. Een analfabeet heeft niet veel aan de vrijheid om boeken te kopen of in een bibliotheek te lezen. Scheler zelf geeft het voorbeeld van vrouwenstemrecht, wat in zijn tijd nog heel wat stof voor discussie opleverde. Vrouwenstemrecht, zo betoogde Scheler, stelt niets voor als vrouwen niet ook op andere vlakken geëmancipeerd worden, als ze niet in de eerste plaats goed geschoold worden. Want wat ben je met een stem als je geen idee hebt waarvoor en hoe die te gebruiken?

### **Formele vrijheden, concrete problemen**

Daarmee leert Scheler ons iets wezenlijks over de ware betekenis van vrijheid. Vrijheid bestaat niet uit formele rechten, maar uit concrete vermogens. Je bent pas echt vrij, als je niet onmachtig bent om je rechten ten gelde te maken. Die visie werkt Scheler in heel wat van zijn geschriften uit, niet enkel in zijn ressentimentsleer. Ze staat centraal in zijn ethiek en antropologie: vrijheid is geen mogen, maar een kunnen (*Tunkönnen*).

Een samenleving die meer vrijheid en stabiliteit nastreeft, moet dan ook ten volle investeren op de ontwikkeling van persoonlijke vermogens: de feitelijke ontwikkeling en macht die nodig zijn om je eigen leven in handen te nemen. “Het grootste potentieel aan ressentiment”, aldus Scheler “ligt in een samenleving waarin ongeveer gelijke politieke en andere rechten hand in hand gaan met zeer grote verschillen in feitelijke macht, feitelijk bezit en feitelijk opleidingsniveau.”

Als die verschillen te groot worden, keren mensen zich uiteindelijk af van de politieke rechten en vrijheden zelf. Dan denken ze dat ze er toch niet veel aan hebben en dat ze dus ook niet veel waard zijn. Als mensen in een democratie denken dat democratische waarden als vrijheid en verdraagzaamheid (volgens Scheler ligt het ressentiment ook aan de basis van racisme en onverdraagzaamheid) niet veel voorstellen, ondermijnt dat natuurlijk de democratie zelf.

Aldus vormt Schelers visie op het ressentiment en onvrijheid niet enkel een advies, maar ook een waarschuwing voor politici die de democratie en haar waarden dierbaar zijn. Een democratie steunt op sociale rechtvaardigheid, op gedegen onderwijs voor iedereen en op een mechanisme waardoor de kloof tussen sterk en zwak niet te groot wordt en de sterke sterk wordt ten koste van de zwakke. Het is een visie die recentelijk nog door verschillende van de meest vooraanstaande hedendaagse denkers is verdedigd, variërend van Tony Judts pakkende pleidooi voor de sociaaldemocratie (Judt dicteerde het min of meer van op zijn sterfbed) tot Martha Nussbaums zogeheten *capabilities-approach*.

En dat toont eigenlijk heel mooi aan hoe brandend actueel Scheler blijft, of hij ons nu vertrouwd in de oren klinkt of niet.